

Les batllies generals de Catalunya, Aragó i València a la primera meitat del segle XVI.

Un estudi comparatiu

JOSEP MIQUEL CONCA ALONSO
Universitat de València

Resum

El present article tracta d'establir les principals similituds i diferències entre les batllies generals de Catalunya, Aragó i València al principi de l'època moderna. Eren unes de les institucions més importants dins la Corona d'Aragó, encarregades de gestionar, guardar i augmentar el Reial patrimoni, així com de percebre els seus fruits i beneficis. A més, constituïen una cort ordinària, encarregada de jutjar els delictes que afectaven al patrimoni reial. Per tant, ens trobem davant d'un dels organismes eminentment econòmics que van estar en el centre de la vida política per la importància adquirida per la Hisenda reial durant els regnats de Carles I i de Felip II.

Paraules clau: Corona d'Aragó, batllia, Reial patrimoni, hisenda, fiscalitat.

Resumen

El presente artículo trata de establecer las principales semejanzas y diferencias entre las Bailías generales de Cataluña, Aragón i València al principio de la Época Moderna. Eran unas de las instituciones más importantes dentro de la Corona de Aragón, encargadas de gestionar, guardar i acrecentar el Real Patrimonio, así como de percibir sus frutos y beneficios. Además, constituían una corte ordinaria encargada de juzgar los delitos que afectaban al patrimonio regio. Por tanto, nos encontramos delante de unos organismos eminentemente económicos que estuvieron en el centro de la vida política por la importancia que adquirió la hacienda real durante el reinado de Carlos I y Felipe II.

Palabras clave: Corona de Aragón, Bailía, Real Patrimonio, hacienda, fiscalidad.

Abstract

The purpose of this essay tries to establish the main similarities and differences between the Batllies generals of Catalonia, Aragon and Valencia at the beginning of the Modern Age. They were one of the most important institutions within the Crown of Aragon, charged with manage, keeping and increasing the Royal Heritage, as well as perceiving its fruits and benefits. In addition, they constituted an ordinary court responsible for judging the crimes that affected the royal estate. Therefore, we are in front of some organisms eminently economic that were in the centre of political life due to the importance acquired by the royal treasury during the reign of Carlos I and Felipe II.

Keywords: Crown of Aragon, Batllia, Royal Estate, treasury, taxation.

La Batllia general fou un organisme foral institucionalitzat en els països peninsulars de la Corona d'Aragó a finals del segle XIII, entre els regnats de Jaume el Conqueridor i Jaume el Just. Aquest organisme era l'encarregat de vetlar pel manteniment i l'augment del Reial Patrimoni dins del territori propi, mitjançant la gestió dels drets i les rendes reials i l'exercici de la jurisdicció sobre tot allò que els afectava. Era una institució, per tant, amb un fort caràcter econòmic, que va agafar pes i rellevància al llarg de l'Època Mitjana. Ara bé, si en un principi les Batllies generals de Catalunya, Aragó i València tenien una semblança molt gran, l'evolució interna de cada una d'elles i dels seus territoris va ocasionar que, arribats al segle XVI, les seues competències, organigrama i fiscalitat diferiren, adquirint cada una trets característics que les feien úniques i recognoscibles.

L'objectiu d'aquest treball és veure quines eren les semblances i diferències més importants entre aquestes tres institucions a partir de la bibliografia existent. Aquest no és un tema menor, ja que la hisenda es va convertir en un assumpte de vital importància donada la necessitat monetària més grossa de la Monarquia per a dur a terme

la seua política exterior. El mateix Emperador reconeixia al príncep Felip el 4 de maig de 1543 que «la hazinda es agora el principal y más importante negoçio que tengo y de donde se puede recevir gran daño o provecho a mys negocios».¹ És més, Carles V havia posat en marxa un mecanisme pràcticament inèdit fins llavors, les visites generals,² les quals es generalitzaren als diferents territoris de la Corona d'Aragó, llançant uns resultats molt preocupants sobre la nefasta gestió duta a terme des d'aquests organismes, cosa que va motivar al seu fill, Felip II, en la dècada de 1580, a efectuar reformes profundes en la gestió i el control sobre el Reial Patrimoni en tots els territoris aragonesos.

Però, malgrat la rellevància d'aquestes institucions, els estudis que tracten en profunditat aquesta temàtica a Catalunya, Aragó i València són escassos, tot i que en els últims anys han sorgit nous treballs al seu voltant. Per aquest motiu, la nostra anàlisi busca ser una primera aproximació a la institució de la Batllia general en la Corona d'Aragó a la primera meitat del cinc-cents, a l'espera d'una major atenció historiogràfica cap al Reial Patrimoni i les institucions que el gestionaven.

1. L'organigrama de les Batllies generals

La distribució territorial de les Batllies generals era diferent en cada territori. El regne d'Aragó comptava amb una Batllia general radicada en la ciutat de Saragossa, essent l'única regió amb una sola institució per a l'administració del seu Reial Patrimoni. El Principat de Catalunya, a banda de la seua Batllia general, ubicada a la ciutat de Barcelona, comptava amb dues procuradories reials, una per al comtat

1. Manuel FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, *Corpus documental de Carlos V*, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1979, p. 93.

2. Teresa CANET APARISI, «Procedimientos de control de los oficiales regios en la Corona de Aragón», *Estudios: revista de Historia Moderna*, 13 (1987), pp. 131-150.

de Cerdanya i l'altra per al del Rosselló, les quals, foren autònomes fins al 1662.³ Per últim, el Regne de València sumava dues Batllies generals. La primera s'encontrava a la capital del regne, i gaudia d'una major antiguitat, jurisdicció i preeminència, mentre que la segona es va instal·lar a la ciutat d'Oriola després de la incorporació de la zona nord de Múrcia al territori valencià, adquirint trets molt semblants a la valenciana.⁴

El batlle general, en tots tres casos estudiats, era el ministre reial que s'encontrava al capdavant de la institució, el qual era nomenat directament pel monarca. Ara bé, sembla que, mentre a Catalunya i València depenia exclusivament de la voluntat del rei, sense estar subordinat a cap altre oficial reial,⁵ a Aragó la situació diferia, ja que aquest sempre s'encontrava jeràrquicament sota el Governador i el Justícia d'Aragó.⁶ A més, les lleis de cada territori disposaven que, com en la resta de ma-

3. Bernat HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, *Fiscalismo y finanzas en la Cataluña Moderna: la fiscalidad catalana en época de Felipe II*, Taller de Estudios Hispánicos e Hispanoamericanos, Barcelona, 2003.

4. Aquesta quarta Batllia general s'ha quedat fora del nostre treball per la manca d'estudis en profunditat sobre el seu funcionament en l'Època Moderna. Per a més informació cal consultar Maria Teresa FERRER i MALLOL, «La Batllia General de la part del regne de València dellà Xixona», *Anales de la Universidad de Alicante: Historia Medieval*, 6 (1987), pp. 279-310 i Emilia SALVADOR ESTEBAN, «La frontera intraregnícol valenciana y su impacto en las Instituciones reales. El ejemplo de las dos Bailías generales», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, 13, 2 (1993), pp. 11-24.

5. El 14 d'octubre de 1587 es feia pública en València una sentència del Reial Consell per la qual es declarava que ni el Governador de la ciutat de València ni el seu lloctinent podien inhibir el batlle general ni eren superiors a aquest en Vicente BRAN-CHAT, *Tratado de los derechos y regalías que corresponden al Real Patrimonio en el Reyno de Valencia y de la jurisdicción del Intendente como subrogado en lugar del antiguo Bayle General*, Imprenta de Joseph y Tomás de Orga, València, 1784, pp. 258-260.

6. Jerónimo XIMENEZ DE ARAGÜÉS, *Discurso del Oficio de Bayle General de Aragón: en que se declaran muchos Fueros y Actos de Corte; y se trata de diversas Regalías de su Magestad, en materias que pertenecen a la Baylia general*, Juan de Lanaja y Quartanet, Saragossa, 1630, pp. 206-220.

gistratures, el batlle general devia ser natural del regne, deixant també exclosos els jueus, els musulmans i els usurers públics.⁷

Davant la importància d'aquest càrrec, els monarques van optar per disposar la seua confiança en una mateixa família, la qual solia pertànyer a la petita o mitjana noblesa, en un intent de fidelitzar els ministres reials i uniformitzar l'administració de l'organisme. D'aquesta manera encontrem diversos casos de patrimonialització: en Aragó els Sesé ocuparen aquest ofici més d'un segle, des de 1483 fins a 1587,⁸ i en València fou la família Torres entre 1486 i 1521 i els Carròs de Vilaragut entre 1522 i 1547.⁹

En el lloc directament posterior a l'alt magistrat encontrem el seu lloctinent, qui ocupava i exercia les seues funcions durant l'absència o malaltia del batlle general. Aquest, amb freqüència, passava després a ser el titular de la institució o a ocupar la regència mentre el monarca nomenava el nou administrador del Reial Patrimoni. Sembla particular el cas del lloctinent del batlle general de Catalunya. Aquest fou creat inicialment per a recórrer les terres catalanes cada dos anys, revisant el compliment de les rendes reials i el seu correcte arrendament, però en la pràctica, i amb el pas del temps, va acabar retallant les competències al seu superior, esdevenint l'oficial més important en l'administració del Reial Patrimoni del Principat al segle XVI.¹⁰ Aquests càrrecs també

7. Leopoldo PILES ROS, *Estudio documental sobre el Bayle general de Valencia, su autoridad y jurisdicción*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1970, pp. 22-23.

8. José Ignacio GÓMEZ ZORRAQUINO, «Los bailes generales de Aragón (siglos XVI-XVII)», en A. Jiménez Estrella y J. J. Lozano Navarro, eds., *Actas de la XI Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna*, Universidad de Granada, Granada, 2012, I, pp. 722-732.

9. Josep Miquel CONCA ALONSO, «Un baile general a examen: Lluís Carròs de Vilaragut delante del visitador general de València, Pedro de la Gasca (1542-1545)», *Nuevas perspectivas de investigación en Historia Moderna: Economía, Sociedad, Política y Cultura en el Mudo Hispánico*, Fundación Española de Historia Moderna, Madrid, 2018, pp. 732-743.

10. HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, *Fiscalismo y finanzas*, p. 19.

sosfriren processos de patrimonialització durant el cinc-cents: en Aragó foren els Agustín,¹¹ en Catalunya els Icart i els Maymó¹² i en València els Sanchis i els Çanoguera.¹³

En tercer lloc encontrem l'assessor, un càrrec relacionat amb els aspectes jurídics de l'ofici. En el cas de València i Catalunya, devia ser exercit per un diplomata en dret, encarregat d'acompanyar el batlle general en l'exercici de les seues funcions per a il·lustrar-lo amb el seu docte parèixer.¹⁴ En canvi, el d'Aragó no estava obligat a tenir toga, encara que devia ajudar al batlle general a resoldre els problemes judicials i d'hisenda.¹⁵ En els tres casos, aquest era un càrrec que s'emprava com a trampolí pels homes de dret per a accedir a llocs de major rellevància dins la judicatura regnícola, com l'Audiència Reial, o supraregnícola, com el Consell d'Aragó.

L'últim dels oficis conjunts a les tres Batllies era l'escrivà. Aquest, almenys en el cas aragonès i valencià, havia de ser un notari titular de la ciutat de Saragossa i València respectivament, el que afavoria la validació dels documents redactats i signats en aquests organismes.¹⁶ Per sota d'aquests càrrecs rellevants, encontrem oficials menors, com verguers, agutzils, porters, col·lectors o guàrdies que podien actuar de forma permanent o temporal, així com oficials extraordinaris.

La Batllia general de València, però, comptava dins del seu organisme amb tres oficials més que Aragó i Catalunya, on, tot i existir,

11. José Ignacio GÓMEZ ZORRAQUINO, «La Bailía General de Aragón y sus oficiales (siglos XVI-XVII)», *Pedralbes*, 31 (2011), pp. 9-46, i concretament en pp. 24-25.

12. HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, *Fiscalismo y finanzas*, p. 19.

13. Concepción BOSCH GADEA, *La Bailía valenciana en la Época Foral Moderna: contribución a su estudio*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de València, 1982, p. 354.

14. *Ibidem*, pp. 173-177.

15. GÓMEZ ZORRAQUINO, *Patronazgo y clientelismo. Instituciones y ministros reales en el Aragón de los siglos XVI y XVII*, Universidad de Zaragoza, Saragossa, 2016, p. 417.

16. GÓMEZ ZORRAQUINO, *La Bailía general*, p. 43 i BOSCH GADEA, *La Bailía valenciana*, pp. 197-201.

es trobaven deslligats d'aquestes institucions. Ens referim a l'advocat fiscal i patrimonial, al procurador fiscal i al procurador patrimonial. El primer dels càrrecs s'encarregava de defensar l'interès regi, en el més ample sentit del terme, i de vegades podia desdoblar-se en dues persones diferents. Devia intervenir en tots aquells assumptes en què es veieren qüestionades les preeminències jurisdiccionals, econòmiques o fiscals del monarca. Però aquest no intervenia personalment en les actuacions processals sinó que ho feia a través d'una espècie d'auxiliars, els procuradors fiscal i patrimonial, que treballaven sempre sota les seues ordres i seguint les seues indicacions.¹⁷

Per últim, cal assenyalar que les tres Batllies generals tenien repartits pel terreny lloctinents de batlle general d'àmbit locals o comarcals, sovint amb corts pròpies, creant d'aquesta manera una densa xarxa que els permetia controlar en tot el territori les rendes i drets del Reial Patrimoni. Aquests lloctinents territorials en Catalunya i València depenien directament del batlle general, qui exercia d'oficial en cap,¹⁸ mentre que en Aragó, semblen càrrecs més lligats a les administracions locals, desvinculats de la jurisdicció del Batlle general aragonès.¹⁹

2. *Les competències i la jurisdicció de les Batllies generals*

Mentre les competències que abraçava els assumptes tocants al Real Patrimoni de cada territori mantenien unes característiques semblants, la jurisdicció del batlle general solia anar més enllà en determinats assumptes particulars, conferint-li una major o menor preeminència dins

17. TERESA CANET APARISI, «La abogacía fiscal ¿Una figura conflictiva en la administración valenciana?», en P. Iradiel Murugarren i R. Narbona Vizcaíno, coords., *XVIII Congrés Internacional d'Història de la Corona d'Aragó. La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI*, Universitat de València, València, 2005, pp. 523-550.

18. HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, *Fiscalismo y finanzas*, pp. 19-20 i PILES ROS, *Estudio documental*, pp. 61-62.

19. GÓMEZ ZORRAQUINO, *Patronazgo y clientelismo*, p. 257.

de les fronteres regnícoles, per això, aquesta es convertia en el seu bé més preat, i marcava la diferència entre els territoris que analitzem.

Dins de les competències compartides dels tres batlles generals, encontrem dues fonamentals: arrendar els drets i rendes del rei i rebre els beneficis que produïen, ja que la figura dels receptors disgregats no es generalitzarà fins a la dècada de 1580 rere les reformes mampreses per Felip II. També eren els encarregats de prendre els tresors encontrats en els seus respectius territoris, així com els béns vacants, els vagants o els confiscats. Per altra banda, devien participar en l'abastiment de les grans ciutats sota el seu domini, reparar i guarnir les fortaleses reials, controlar l'eixida fora del regne dels productes prohibits per ser mercaderies bèl·liques o de primera necessitat o exercir el control sobre certs productes considerats regalies, com per exemple la sal, el forment o el peix. Per últim, podem destacar que els tres oficials tenien competència sobre els esclaus, els captius i els fugitius, sobretot els musulmans capturats per corsaris o durant la guerra.

Cal assenyalar, a més, que els tres magistrats van gaudir del privilegi de nomenar els seus subordinats i, sobretot, els batlles locals, però, mentre a Aragó aquest dret no va perdurar fins al segle XVI, i inclús va perdre el control sobre aquests darrers,²⁰ a Catalunya i València el batlle general continuava exercint aquesta funció, encara que el creixent intervencionisme reial va ocasionar que cada cop els nomenaments foren decidits més des de la cort reial que des de la Batllia general.²¹

Ara bé, hi havia certes atribucions que diferien entre els territoris. El batlle aragonès, per exemple, tenia sota el seu govern exclusiu els oficials de l'almodí de Saragossa, mentre que en els altres llocs depenia dels municipis. En el cas valencià, les competències sobre les aigües públiques eren enormes. El batlle general era l'encarregat d'autoritzar la construcció de vaixells, de jutjar crims comesos en la mar, de resoldre

20. GÓMEZ ZORRAQUINO, *Instituciones y ministros*, p. 142.

21. PILES ROS, *Estudio documental*, pp. 15-17 i BERNAT BERNAT, *Fiscalismo y finanzas*, pp. 17-18.

els conflictes tocants a les aigües de les sèquies o d'autoritzar la construcció de nous molins i peixateries. També concedia guiatges de protecció per a mercaderies i persones, a més d'atraure comerciants d'altres regnes mitjançant convenis. Finalment el batlle català i el valencià eren els encarregats de concedir llicències de cors, amb l'obligatorietat de donar una quinta part del botí als cofres del monarca.

Per altre costat, els batlles generals tenien una jurisdicció més dispar entre ells com a conseqüència de les alienacions i els privilegis reials atorgats al llarg del temps, així i tot, encontrem algunes semblances. Els tres magistrats tenien jurisdicció sobre els contraventors de les lleis i ordenances reials que afectaven directament el Reial Patrimoni i les seues regalies, així com posseïen jurisdicció civil i criminal sobre tots els oficials que servien en la Batllia general, incloent-hi, inclús, els arrendataris dels drets reials, mentre exercien el seu comès.

Si passem al plànol territorial, el batlle d'Aragó tenia una jurisdicció molt fragmentada. Era jutge de primera instància -sense poder entremetre's ni la Reial Audiència ni la cort del Justícia d'Aragó, ambdós tribunals d'apel·lacions- dels peatges de la ciutat de Saragossa, de la vila d'Alagón i del lloc de Gallur. Actuava, com a jutge d'apel·lacions en la resta de peatges aragonesos, ja foren de reialenc o de senyoriu. També era l'encarregat de jutjar qualsevol seglar que manifestés mercaderies alienes o amb un valor fictici o qualsevol causa interposada en el seu tribunal en les causes patrimonials. Però, com hem dit, la seua jurisdicció excedia l'àmbit fiscal i d'hisenda. Davant l'absència del rei i del virrei, podia nomenar comissaris per a reparar algun pas o camí. Tenia la facultat de presidir les juntes de Daroca i Calatayud, i rebre d'aquestes dos i de la comunitat de Terol, els seus comptes. També podia ser nomenat curador del monarca o del seu hereu en alguns plets i rebia normalment la convocatòria de les Corts d'Aragó amb la finalitat de fer-la arribar a la resta dels participants.²²

22. GÓMEZ ZORRAQUINO, *Patronazgo y clientelismo*, pp. 139-140.

El batlle general de València mantenia intacta la seua jurisdicció sobre el Reial Patrimoni. A més tenia sota la seua potestat les principals minories religioses del regne, els musulmans i els jueus.²³ Sembla que la seua jurisdicció era prorrogable al ser jutge ordinari, podent entendre en qualsevol mena de plets on les parts es sotmetessin al seu tribunal.²⁴ Igual que en Aragó, la seua jurisdicció abastava altres camps, essent el batlle general qui rebia la convocatòria de les Corts de València per fer-la arribar als convocants i inclús tenim notícia que aquest magistrat intervingué en les Corts valencianes de 1542, sent l'encarregat de rebre l'Emperador en l'acte d'obertura abans del jurament dels Furs.²⁵ És necessari apuntar que els batlles locals valencians també tenien competències en tot el que atenyia a la hisenda reial en la seua localitat, amb capacitat, inclús, de jutjar infraccions lleus i moderades,²⁶ intervenint el seu cap tan sols en els casos més greus.

Pel que fa al principat de Catalunya, l'any 1417 es va importar a aquest territori la legislació existent al Regne de València, de manera que es va dotar al batlle general català d'un caràcter jurídic autònom. Temps després, Ferran el Catòlic, l'any 1486, va reconèixer la seua independència respecte al Governador, de manera que, absent el virrei del Principat, el batlle general no tenia altre superior que el mateix monarca,²⁷ seguint els passos del regne valencià.

23. PILES ROS, *Estudio documental*, pp. 14-52.

24. BRANCHAT, *Tratado de los Derechos*, pp. 98-99.

25. Joaquim MARTÍ MESTRE, *El Libre de antiquitats de la Seu de València*, Institut Universitari de Filologia Valenciana, València, 1994, pp. 131-132.

26. Podem encontrar diferents estudis sobre algunes batllies locals valencianes entre els segles XIV i XVI: Antonio José MIRA JÓDAR, *Las finanzas del municipio. Gestión económica y poder local. Sueca (s. XV-XVI)*, Diputació de València, València, 1997; Pau VICIANO, *Els cofres del rei. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500)*, Editorial Afers, Catarroja, Barcelona, 2000; Antonio José MIRA JÓDAR, *Entre la renta y el impuesto. Ficalidad, finanzas y crecimiento económico en las villas reales del sur valenciano (siglos XIV-XVI)*, Universitat de València, València, 2005.

27. HERNÁNDEZ HERNANDEZ, *Fiscalismo y finanzas*, p. 17.

Però, en alguns casos, el batlle general no gestionava sol els drets i rendes del rei. Al regne d'Aragó existia una Junta del Reial Patrimoni que assumia la gestió i l'arrendament dels béns més importants de la Corona. Aquesta estava presidida pel virrei i tenien dret d'assistència el regent de la Cancelleria, el batlle general, el mestre racional, el receptor de la batllia general –a partir de la seua creació en la segona meitat del segle XVI–, el lloctinent del Tresorer general i l'advocat fiscal.²⁸ Al regne de València, dins del Consell Reial s'hi va configurar un altre organisme, el Reial Consell Patrimonial, el qual es va constituir com una institució deliberativa, encara que ocasionalment podia funcionar com a tribunal o sustentar amb els seus acords les sentències de la Batllia,²⁹ de manera que el batlle general conservava totes les seues prerrogatives. Però després de la visita efectuada per Pedro de la Gasca a la Batllia valenciana (1542-1545),³⁰ el monarca va manar a l'alt oficial deixar d'arrendar els drets i les rendes del seu Reial Patrimoni sense el concurs de la resta d'oficials patrimonials, en un intent de racionalitzar la hisenda.³¹ Finalment, l'any 1547, va optar per institucionalitzar també ací una Junta del Reial Patrimoni, amb la funció principal de garantir uns arrendaments avantatjosos per a la Corona i amb una nòmina d'assistents molt semblant a la preexistent del Consell Reial Patrimonial.³² Aquesta estava composta pels mateixos oficials que concorrien en la d'Aragó i, ara sí, suposava una reducció de la preeminència i les compe-

28. Leonardo BONACLOCHE GINER, «Un estudio de la Junta Patrimonial», *Estudios. Revista de Historia Moderna*, 29 (2003), pp. 131-177, i específicament pp. 138-140.

29. Juan Francisco PARDO MOLERO, «Movidos de equidad. El Consejo Real y el gobierno del Patrimonio en Valencia (1506-1533)», en J. F. Pardo Molero, ed., *El gobierno de la virtud. Política y moralidad en la Monarquía Hispánica (siglos XVI-XVIII)*, Fondo de Cultura Económica, Madrid, 2017, pp. 53-88.

30. CONCA ALONSO, *Un batlle general*, pp. 732-743.

31. Josep MARTÍ FERRANDO, *El poder sobre el territorio (Valencia, 1536-1550)*, Biblioteca Valenciana, València, 2000, pp. 189-190.

32. BONACOLE GENER, *Un estudio*, pp. 147-177.

tències del batlle general de València. Quant a Catalunya, sembla que aquest organisme també va existir però tot indica que les seues competències no es desenvoluparen tant com en els altres països peninsulars de la Corona d'Aragó, almenys en la primera meitat del segle XVI.³³

3. La fiscalitat de les Batllies generals

El sistema social, polític i econòmic de l'Antic Règim es caracteritzava per la seua gran fragmentació, i la hisenda no va poder sostraurer's d'aquest fenomen. És més, a la Corona d'Aragó aquesta atomització fou major perquè, gràcies a la feblesa de la monarquia durant el segle XIV i a la seua constant necessitat pecuniària, els regnes aconseguiren fer seues una sèrie d'imposicions de nova creació que en la major part d'Europa Occidental restaren sota el domini dels monarques. D'aquesta manera, als països aragonesos, al costat de la tradicional hisenda municipal, dotada des de feia temps d'una gran autonomia, i de la hisenda reial, la qual cada cop estava més exhaurida, sorgí una nova hisenda regnícola, controlada per les respectives Diputacions del General. Arribats al segle XVI, els cofres del rei havien perdut gran part del seu poder adquisitiu com a conseqüència de les alienacions i l'arcaisme de la seua fiscalitat, mentre que els ingressos dels regnes van aconseguir excedir en molt als del monarca.³⁴

Les Batllies generals eren les institucions de govern més importants de la hisenda reial, encara que no s'hi trobaven soles, hi havia, almenys, dues institucions més dins d'aquest apartat: la Tresoreria general,³⁵ la qual estava ubicada al Principat de Catalunya i disposava de lloctinents del Tresorer general als regnes d'Aragó i València,³⁶ i el mestre racio-

33. HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, *Fiscalismo y finanzas*, p. 19.

34. Miguel ARTOLA, *La Hacienda del Antiguo Régimen*, Alianza Editorial, Madrid, 1982, pp. 162-163.

35. HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, *Fiscalismo y finanzas*, pp. 79-112.

36. Emilia SALVADOR ESTEBAN, «Un aragonés en la Valencia de Fernando el Ca-

nal, que en un principi havia estat una institució comuna per a tota la Corona d'Aragó³⁷ però, davant la creixent complexitat que adquirien les hisendes reials territorials, es va optar per institucionalitzar-lo en cada un dels territoris.³⁸ Per tant, l'anàlisi sobre la fiscalitat d'aquestes tres Batllies generals no abasta tot el sistema fiscal reial, sinó tan sols una part, encara que molt substancial.

Segons tots els autors consultats, la manera de gestionar el Reial Patrimoni en cada territori no varia en excés. Normalment se solien arrendar els drets i les rendes reials mitjançant una subhasta pública efectuada pel batlle general, el seu lloctinent, o qualsevol altre oficial reial encarregat d'aquest assumpte, amb la intervenció dels corredors d'orella. Els arrendataris solien fer una oferta d'arrendament que devia ser igual o superior al preu del contracte precedent, guanyant l'encant la millor proposta. L'arrendament podia tenir una durada variable que depenia del regne i del dret o renda que s'arrendés. Finalment, l'arrendatari acceptava les condicions del contracte i renunciava al seu propi fur, restat des de llavors sota la jurisdicció del batlle general. A més, aquests contractes solien permetre als arrendataris nomenar porters, agutzils o comissaris per a cobrar aquestes regalies, i s'establien períodes anuals de pagament, els quals acostumaven a correspondre a

tólico. Alfonso Sánchez, lugarteniente de Tesorero general», *Aragón en la Edad Media*, 20 (2008), pp. 709-721; GÓMEZ ZORRAQUINO, *Patronazgo y clientelismo*, pp. 285-297.

37. Tomás de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, Virgili i Pallés, Lleida, 1987.

38. Enrique CRUSELLES GÓMEZ, *El Mestre Racional de València, función política y desarrollo administrativo del oficio público en el siglo XV*, Sindicatura de Comptes, València, 1989; Jorge CORREA BALLESTER, «Dos figuras del Real Patrimonio valenciano. Baile General y Maestre Racional», en *Dels Furs a l'Estatut. Actes del I Congrés d'Administració valenciana*, Generalitat Valenciana, València, 1992 pp. 179-188; Miquel Àngel MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, «Oficiales de la Bailía y de la oficina del maestre racional de Cataluña (1580-1640)», *Studia historica. Historia Moderna*, 22 (2000), pp. 53-73; José Ignacio GÓMEZ ZORRAQUINO, «El maestre racional de Aragón en los siglos XVI y XVII», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 39 (2013), pp. 89-107.

tèrcies, és a dir, tres pagues anuals. Ara bé, si no hi havia cap proposta satisfactòria, la Batllia general s'havia de fer càrrec de la col·lecta, nomenant comissaris i agents normalment extraordinaris, encara que s'intentava evitar sempre aquesta opció per haver-hi major capacitat de corruptes i menor inestabilitat d'ingressos.³⁹

Passant ja a la fiscalitat pròpiament dita, no hem trobat cap informació sobre les rendes del Reial Patrimoni aragonès en la primera meitat del segle XVI, així que ens basarem en un capbreu efectuat el 1417 i un altre entre 1664 i 1670 els quals demostren que la hisenda aragonesa es va mantenir estable entre els segles XV i XVII.⁴⁰

Els seus ingressos ordinaris estaven compostos per les cenes d'absència i presència, les peites ordinàries, impost que gravava el terreny on se situaven les cases i les terres de cultiu, els censals emfitèutics, destacant solament el que pagava la Comunitat de Terol per l'explotació de les salines d'Arcos i Gallet. Quant als drets arrendats, aquests eren prou variats: podem trobar les diferents lleudes i forns de pa, cànon per emprar l'aigua d'algunes sèquies o per gaudir d'algunes cases, patis o molins, tenint especial rellevància l'arrendament de l'almodí i l'alfòndec de la ciutat de Saragossa i el pes reial. Pel que fa als impostos, aquests també solien ser arrendats, i entre tots destaquen les salines, sobretot les de Castellar i Remolinos, i els peatges reials, els quals gravaven la circulació interna d'algunes mercaderies determinades, a més d'una gran quantitat de regalies molt localitzades i poc rentables en la gran part dels casos.

També hi havia alguns ingressos extraordinaris, com les calúmies i

39. Emilia SALVADOR ESTEBAN, *La economía valenciana en el siglo XVI (comercio de importación)*, Universitat de València, València, 1972, p. 303.

40. Esteban SAROSA SÁNCHEZ, *Aragón en el reinado de Fernando I (1412-1416). Gobierno y administración, constitución política, hacienda real*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1986, pp. 108-123 i Porfirio SANZ CAMAÑES, «El Patrimonio Real en Aragón: organización administrativa, rentas y balance (1664-1670)», *Revista de historia Jerónimo Zurita*, 61-62 (1990), pp. 107-138. També es pot consultar ARTOLA, *La hacienda*, pp. 163-170.

els pagaments de penes imposats pels oficials reials, els *mazzarrones* de la Diputació, corresponent als fraus comesos pels mercaders en l'entrada i sortida de mercaderies del regne o el Maravedí, el qual es cobrava cada set anys, incloent-hi el primer i l'últim, sobre alguns llocs, essent doble la quota assignada als llocs de reialenc i de jurisdicció eclesiàstica. Però malgrat aquesta abundància de taxes i impostos, moltes viles i ciutats es trobaven exemptes del seu pagament gràcies als diferents privilegis i mercès fets pels monarques aragonesos.

El cas de Catalunya s'assembla prou al d'Aragó, encara que trobem més impostos sobre la circulació de mercaderies.⁴¹ La Batllia general rebia els diners provinents dels censos menuts sobre cases, forns, terres, carnisseries, etc., establiments de molins, la reparació de vies de comunicació, la construcció de noves fortificacions, l'atorgament de llicències de caça i pesca en algunes vegueries o la concessió de llicències per buscar o explotar mines. El batlle tenia prerrogatives sobre alguns senyors que posseïen un feu reial, els quals necessitaven una llicència del magistrat per a procedir a la seua alienació. I, com en Aragó, també tenia dret sobre els béns vacants, els quals podia incorporar al Reial Patrimoni o vendre, ara bé, sempre devia dedicar una part a obres pies per a salvar l'ànima del difunt. Requeia també sobre ell la concessió de patents de cors la qual, fins al 1543, comportava l'entrega d'un quint del recaptat al monarca, i el dret sobre la venda dels esclaus fugitius i dels presoners capturats en la guerra.

També rebia el capital produït pels diferents arrendaments com la lleuda de Tortosa, una tasa comercial duanera que gravava algunes mercaderies, afavorint el seu trànsit interior, ja que el poder reial garantia la seua seguretat. En un principi es cobrava a Tortosa, un lloc clau per la seua proximitat als regnes d'Aragó i València, però a partir de finals del segle XIII la seua aplicació es va estendre a altres ciutats

41. HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, *Fiscalismo y finanzas*, pp. 50-56 i ARTOLA, *La Hacienda*, pp. 171-179.

catalanes i valencianes. També rebien els beneficis de l'arrendament del pes reial, el dret de cops de la quartera, el dret sobre els fruits secs, el peix i les olles, el roldor -tassa que s'aplicava sobre el comerç del sumac-, les llicències d'exportació de les coses vedades o el dret sobre el comerç de mercaders italians o sobre les mercaderies dels alemanys i savoians. A més, també es recaptava el dret de Morabatí amb la mateixa periodicitat esmentada abans.

Aquesta organització fiscal va canviar radicalment durant la primera meitat del segle XVI. La ciutat de Barcelona, després de presentar diferents protestes en les Corts, va aconseguir fer-se amb els drets i les rendes reials més quantioses de la hisenda reial catalana, i així satisfer les pagues dels censals que la ciutat havia venut al rei Alfons V l'any 1429, creant inclús una rectoria especial per a recaptar-los. Les prerrogatives alienades en favor de la capital foren les rendes dels molins reials de la ciutat comtal, el pes reial del blat de Barcelona, les rendes i lleuda de Tortosa, les rendes de Pals, els drets sobre el sumac, la fruita seca, el peix i les olles i l'impost sobre el comerç dels alemanys i savoians. De fet, la rectoria del censal d'Alfons V, nom amb què es coneix, va arribar a recaptar més ingressos que la rectoria de la Batllia general, i malgrat els diversos intents, la Corona no va aconseguir la seua reincorporació fins a la revolta catalana de 1640.⁴²

La situació del Reial Patrimoni valencià seguia la mateixa línia descrita fins ara.⁴³ Així, encontrem dins dels ingressos ordinaris els censos de menut sobre carnisseries, peixateries, molins, forns de pa, almàsseres o l'aprofitament de l'aigua de les sèquies i dels rius, les cenes d'absència, l'obligació d'ocupar els béns vacants i vagants, la taxa per extraure del regne els productes prohibits, la concessió de llicències de cors o la

42. HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, *Fiscalismo y finanzas*, pp. 56-61.

43. Per al segle XV PILES ROS, *Estudio documental*, pp. 82-98 i per a la segona meitat del XVI Pascal GANDOULPHE, «Les finances de la *Bailia General* de Valence (1555-1624): moyens et reflets d'une politique», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 29, 2 (1993), pp. 7-35.

taxació dels captius i els esclaus. També gaudia dels diners produïts per l'arrendament de les escrivanies, dels pesos i les mesures del regne, de l'almodí i l'alfòndec de la ciutat de València, dels drets i les rendes de l'Albufera i la Devesa reial, de l'explotació de salines i mines, del dret de la quema, la lleuda de Tortosa, el peatge, el dret d'italians o el dret del faixcar -el qual gravava el comerç de productes confeccionats amb espart. De la mateixa manera, també hi havia drets extraordinaris com la recaptació del Morabatí, amb la mateixa periodicitat que als altres llocs, el coronatge i el maridatge.

Però, a més d'aquestes taxes i impostos, al regne de València encontrem la recaptació del terç del delme, cosa que marca la singularitat de la hisenda valenciana i la converteix en la més productiva de tota la Corona d'Aragó, conjuntament amb la procuradoria reial de Mallorca.⁴⁴ El delme fou concebut inicialment per al manteniment de les esglésies parroquials i el seu clergat però en Mallorca i València, arran la butlla de croada concedida a Jaume I, se li va concedir a la Monarquia, la qual va imposar un repartiment d'aquestes rendes: en l'illa el rei aconseguí la meitat dels fruits del delme en terra de reialenc i un quart en els senyorijs, mentre que en València va adquirir, en línies generals, la meitat del delme en el territori de reialenc insert dins del bisbat de Tortosa i el terç del delme en el de l'arquebisbat de València.⁴⁵

44. Aquesta institució no l'hem inclòs en el present treball pel fet de nomenar-se de forma distinta, encara que el seu funcionament s'acobla ben bé al descrit per a les Batllies generals. Per a conèixer-ne una mica es pot consultar Josep JUAN VIDAL, «Los Procuradores reales en el Reino de Mallorca en la segunda mitad del siglo XVI», en P. Iradiel Murugarren i R. Narbona Vizcaíno, coord., *XVIII Congrès Internacional d'Història de la Corona d'Aragó. La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI*, Universitat de València, València, 2005, pp. 489-510 i Josep JUAN VIDAL i Enrique SÁNCHEZ NIEVAS, *Els Burgues, Una nissaga de poder*, El Tall, Palma, 2003.

45. Josep Maria SALRACH I MARÈS, «La senyoria», E. Giralt i Raventós i Josep M. Salrach, coords., *Historia agrària dels Països Catalans*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2003, II, pp. 568-571 i VICIANO, *Els cofres del rei*, pp. 47-48.

Aquest terç del delme era recaptat en la contribució particular de la ciutat del Túria pel batlle general, i s'aplicava també a productes com els cereals, la carn, la vinya i l'hortalissa cultivada a l'horta de València. Tanmateix, com que es tracta d'una renda territorial, els batlles locals foren els principals responsables de la seua recaptació, mitjançant el seu arrendament, essent en molts casos la principal font d'ingressos de les batllies locals valencianes.⁴⁶

Pel que fa a les despeses d'aquestes institucions, la major part es destinaven al pagament dels salaris dels oficials reials, i en els casos concrets d'Aragó i Catalunya, sovint no aconseguien satisfer-los completament, de manera que es completaven mitjançant el pagament d'altres institucions que de vegades inclús eren foranes. Pel que fa a la Batllia valenciana, una bona part dels seus desemborsaments corresponia també a la satisfacció dels salaris, encara que, encontrem altres despeses, com el pagament de les pensions d'alguns censals carregats per viles reials o la ciutat de València, gràcies i mercès concedides pel monarca sobre les rendes i pecúnies de la Batllia general a seglars i religiosos, pagaments a monestirs i canonges beneficiats o compres de productes i mercaderies destinats a afalagar els monarques.

4. *Conclusions*

En endinsar-nos dins de les Batllies generals hem pogut descobrir que, en línies generals, el seu funcionament s'assemblava en totes les seues facetes, encara que amb diferències notables. Pot ser la Batllia general de València era la més particular, però no hem de perdre de vista que també fou l'última en crear-se, la qual cosa va permetre als monarques innovar en certs aspectes respecte al regne d'Aragó i al principat de Catalunya, així com les circumstàncies per les quals es va integrar

46. L'anàlisi de les batllies locals del sud valencià entre els segles XIV i XVI demostra com en molts casos el terç del delme suposava més del 60% dels ingressos, en MIRA JÓDAR, *Entre la renta*, pp. 31-44.

dins de la Corona d'Aragó, amb el privilegi de recaptar una part del delme.

El nucli principal dels oficials de les tres Batllies generals era pràcticament idèntic. Aquest estava compost pel batlle general, el seu lloctinent, l'assessor, i l'escrivà de la Batllia. Les seues funcions eren idèntiques, exceptuant la figura del lloctinent del batlle general de Catalunya, qui va aconseguir una major quota de poder dintre d'aquest organisme. Fora d'aquest nucli central, encontrem una plantilla més àmplia en València, on també formaven part de l'organigrama estructural l'advocat fiscal i patrimonial així com el procurador fiscal i el procurador patrimonial. Pel que respecta als batlles locals, en Catalunya i València estaven sota l'autoritat directa del batlle general, el qual inclús podia arribar a nomenar-los, mentre que en Aragó s'havien deslligat de la Batllia general i ara formaven part de les diversificades institucions municipals.

Quant a les competències sobre el Reial Patrimoni, els tres batlles generals tenien unes funcions similars, les quals podrien resumir-se en preservar i ampliar les regalies del monarca en cada un dels seus territoris. Ells eren els comissionats d'arrendar els drets i les rendes reials, garantint uns guanys iguals o superiors als dels anys passats, i si, per algun motiu, no aconseguien arrendar-ne algun, s'havien de fer càrrec de la seua gestió. També eren els encarregats de recaptar els beneficis d'aquests arrendaments i de la resta dels drets i rendes reials. Prenen especial importància els batlles locals de València, els quals, en molts casos, tenien la competència d'arrendar els béns del rei en les seues circumscripcions així com recaptar els seus guanys, dels quals pagaven els salaris i les despeses corrents i extraordinàries de les batllies locals i remetien el que havia sobrat a l'estació general.

La jurisdicció de què gaudien, en canvi, és més complexa d'analitzar perquè abastava nombroses qüestions que, a vegades, eren úniques en cada territori. En el regne d'Aragó aquesta sembla haver minvat en els temes patrimonials, perquè tot i que l'exercia sobre aquests assumptes, la seua cort sols exercia com a tribunal d'apel·lacions en els

plets sobre els drets del peatge, a excepció de tres casos, incloent-hi el de Saragossa. Per contra, els batlles generals de Catalunya i València tenien la seua jurisdicció en causes patrimonials intactes, amb algunes sentències reials on es deixava clara la seua independència respecte a les corts del Governador i a la Reial Audiència. A més, tots els oficials de les Batllies es trobaven lligats tant en causes civils com criminals a la jurisdicció dels seus respectius batlles generals, incloent-hi inclús els arrendataris de les regalies.

Més enllà de la jurisdicció sobre els assumptes patrimonials, gaudien d'un ampli ventall de casos en els quals devien actuar, encara que en moltes ocasions era de forma excepcional. Per exemple, els batlles generals d'Aragó i València eren els encarregats de rebre les convocatòries a Corts per fer-les arribar als que el rei cridava a participar. El batlle de València actuava sobre les minories religioses més importants del regne, jueus i musulmans, o prenia un destacat paper en temps de guerra recaptant els impostos especials i abastint les galeres del rei.

Per últim, cal esmentar els diferents sistemes impositius existents a les Batllies generals, els quals, a pesar de la seua semblança, és on encontrem major diversitat. Podrim destacar que la major part dels ingressos procedien d'unes rendes basades en la possessió feudal de la terra, instaurades temps enrere, quan el rei era considerat un senyor feudal més. Dins d'aquest grup podríem agrupar bona part dels drets i rendes reials: els censos de menut, els establiments, el lluïisme i la fadiga, les cenes d'absència i presència, les peites, els peatges, la lleuda de Tortosa, l'arrendament dels almodins i els alfondecs, etc. De nou, hem de destacar la particularitat de València, amb la recaptació del terç del delme, és a dir, d'una proporció entre el 25 i el 50% del delme i les primícies eclesiàstiques, el qual feu de la hisenda valenciana la més rentable de la Corona d'Aragó juntament amb la de Mallorca. També és important ressaltar la major integritat i homogeneïtat del Reial Patrimoni valencià respecte al català i aragonès molt més fragmentat i amb un índex més alt d'alienacions. Per tant, els sistemes impositius estaven

marcats per un gran arcaisme, el qual també s'explica, en part, pel ràpid desenvolupament d'una hisenda regnícola paral·lela i independent a la reial que, com hem dit, va absorbir els nous impostos sorgits rere la crisi del segle XIV basats en la imposició sobre el comerç de mercaderies.

Els escassos ingressos d'Aragó i Catalunya tan sols els permetien sufragar part dels salaris dels oficials reials que operaven en aquells territoris mentre que, la batllia valenciana, gràcies a la seua suficiència, a més d'efectuar aquests pagaments salarials, també realitzava altres desemborsaments per ordre dels monarques.

Els trets ací descrits, però, prompte van canviar substancialment. Davant les necessitats de la Monarquia i la poca eficàcia de la hisenda de la Corona d'Aragó, Felip II va iniciar una campanya de reformes que varen transformar la seua estructura, la seua jurisdicció i el seu sistema impositiu. En aquestes línies ja hem pogut fer un tast d'aquestes innovacions, com la creació de la Junta del Reial Patrimoni valenciana o el naixement del receptor general de la Batllia general d'Aragó, les quals ens donen una visió del que vindria a posteriori. A més, hem de destacar que, a poc a poc, la Monarquia hispànica es féu amb major quotes de poder que li permeteren controlar directament les hisendes municipals i regnícòles, de manera que, algunes despeses que tradicionalment havien estat carregades a la hisenda reial bascularen, sobretot, cap als cofres dels regnes, impeding una major transformació del sistema *batlliar* de la Corona d'Aragó.